

# *Adversus nationes* Arnobia ze Sikky: Historie a teologické důrazy<sup>1</sup>

Ladislava Říhová

**Adversus nationes von Arnobius von Sicca: Geschichte und theologische Akzente:** Der Artikel befasst sich mit dem christlichen Apologeten Arnobius von Sicca, der in der Zeit der diokletianischen Christenverfolgung wirkte, und mit seinem apologetischen Werk *Adversus nationes*. Nachdem die historischen Quellen und biographische Angaben des Autors analysiert worden waren, informieren wir über den wichtigsten Editionen des Werkes *Adversus nationes*. Weitere Absätze des Artikels umfassen vor allem die Strukturell- und Inhaltscharakteristik und natürlich auch die Problematik der literarischen Quellen des Arnobius. Im letzten Abschnitt wurde der Umriß der wichtigsten theologischen Themen des Schriftes behandelt. Es handelt sich hier primär um Arnobius's Gottesverständnis, seine Charakteristik des Wirkens Christi und um die Verständnis der Trinitätslehre im ganzen. Weiter wurden auch die Auffassung der Seele und die Möglichkeit des Gotteserkenntnis erwähnt. In dem Text wurde ganz kurz auch die Argumentationsmethode des Arnobius beschrieben, mit der auch die Problematik der philosophischen Quellen eng zusammenhängt, weil gerade durch heidnische Philosophie das logische Konzept des Werkes beeinflusst wurde.

## Úvod

Článek si klade za cíl obeznámit českého čtenáře s Arnobiem ze Sikky,<sup>2</sup> v našem jazykovém prostředí poměrně neznámým latinsky píšícím autorem, a samozřejmě i s jeho dílem *Adversus nationes*. Arnobiovi a jeho dílu se v českém jazykovém prostředí zatím nikdo soustavně nevěnoval, nemáme proto dosud český překlad jeho spisu *Adversus nationes*. A ani sekundární literatura k tomuto tématu není nikterak bohatá.

---

<sup>1</sup> Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2013–266201.

<sup>2</sup> Podle místa původu je též nazýván Arnobius Afer. Můžeme se však setkat i s označením Arnobius Starší, jak je označován pro odlišení od svého známějšího jmenovce galského biskupa Arnobia Mladšího (Arnobius Iunior), známého zejména díky sporu s Augustinem.

Jedinými česky psanými prameny jsou článek Otakara Jirániho, napsaný na počátku minulého století,<sup>3</sup> a diplomová práce Olgy Matulíkové s názvem *Arnobius jako pramen poznání své doby*, obhájená roku 1970.<sup>4</sup> Prvně jmenovaný pramen se věnuje primárně Arnobiovu pojetí řeckých a římských mýtů a kultu, avšak otázky křesťanské teologie nijak významně nezmiňuje. Práce O. Matulíkové je zaměřena, jak již sám její název napovídá, na historický kontext. Autorce však unikají některé zásadní souvislosti, přičemž otázka Arnobiova pojetí křesťanství i zde zůstává nevyřešena.

Dříve než se budeme podrobněji věnovat zmíněnému Arnobiovu dílu, musíme krátce zmínit životní osudy samotného autora, neboť ty měly na formu i obsah spisu nemalý vliv.

## Arnobiův život

O Arnobiově životě se nezachovalo mnoho zpráv. Ohledně jeho biografie jsme odkázáni prakticky pouze na zmínky v Jeronýmových dílech *De viris illustribus* a *Chronicon*, kde se Arnobiovi krátce věnuje. Arnobius sám nám o svém životě nezanechal žádné zprávy a autobiografické poznámky neobsahuje v rozhodující míře ani jeho spis. Jediným pramenem tedy zůstává Jeroným, díky němuž můžeme odvodit i předběžné datum sepsání Arnobiovy apologie. To lze stanovit na období mezi lety 303–310.<sup>5</sup>

Jeroným nám o Arnobiovi podává následující zprávu: „*Arnobius sub Diocletiano principe Siccae apud Africam florentissime rhetoricam docuit, scripsitque adversum gentes, quae vulgo exstant, volumina.*“<sup>6</sup> Dovídáme se, že Arnobius byl za vlády císaře Diokleciána učitelem rétoriky v Sicce,<sup>7</sup> kde také sepsal své dílo *Adversus nationes*. V následujícím oddíle, věnova-

<sup>3</sup> OTAKAR JIRÁNI, „Mytologické prvky Arnobiova spisu *Adversus nationes*“, *Listy filologické*, 1908, roč. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423.

<sup>4</sup> OLGA MATULÍKOVÁ, *Arnobius jako pramen poznání své doby*, diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 1970.

<sup>5</sup> Na základě vlastních slov Arnobiových a s přihlédnutím ke zprávám Jeronýmovým v *De vir. ill. LXXX* stanovuje Burger datum sepsání na období mezi lety 303–310. CHRISTOPH BURGER, *Die theologische Position des älteren Arnobius*, diplomová disertační práce, Heidelberg: Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Theologische Fakultät, 1970, s. 2. S údajů Burgerovými se pak přibližně shoduje i datace Altanerova (304–310). Dattrino je ve vymezení odvážnější a uvádí časový horizont let 303–305 bez uvedení argumentů. LORENZO DATTRINO, *Patrologie: Překlad a dodatky prof. Jaroslav V. Polc*, Praha: KTF UK, 1997, s. 94.

<sup>6</sup> *De vir. ill. cap. LXXIX*, in: *Patrologia Latina Database [CD-ROM]*, Disk 1, Vol. 23. Windows 95 Release 4, Chadwyck – Healey, 1996.

<sup>7</sup> Město Sicca, dnes známé jako El Kef na severozápadě Tunisu, v době Arnobiově známé též jako Sicca Veneria a nechvalně proslulé kultickou prostitucí v souvislosti s kultem bohyně

ném jinému významnému latinskému autorovi Lactantiovi,<sup>8</sup> nás Jeroným informuje také o tom, že Arnobius byl jeho učitelem.<sup>9</sup> Kromě afrického původu<sup>10</sup> a skutečnosti, že Lactantius byl Arnobiovým žákem, spojuje tyto dva apologety i několik dalších významných skutečností, z nichž nejvýznamnější je fakt, že se ani po své konverzi aktivně nezapojili do života tehdejší církve a křesťanství proti pohanům hájili svým zcela specifickým způsobem. Částečná izolace od života církve měla pak na Arnobia a jeho pojetí křesťanství, jak si ukážeme později v části věnované specifickým apologetickým dopad spíše negativní. Arnobiova konverze, stejně jako jeho vztah k místní církvi, je vůbec dosti nejasná. Z hlediska historických pramenů jsme i zde odkázáni na záznamy Jeronýmovy, v nichž čteme: „*Arnobius rhetor in Africa clarus habetur. Qui cum Siccae ad declamandum iuvenes erudiret et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis compelleretur neque ab episcopo impetraret fidem, quam semper impugnaverat, elucubravit adversum pristinam religionem luculentissimos libros et tandem velut quibusdam obsidibus pietatis foedus impetravit.*“<sup>11</sup>

Zmíněný Jeronýmův výrok obsahuje vedle nám již známých informací o Arnobiově povolání i zajímavou tradici o jeho obrácení.

Jeronýmovo podání soudí, že Arnobius se ke křesťanství obrátil na základě snu nebo vidění (*ad credulitatem somniis compleretur*).<sup>12</sup> Problematickým se z hlediska Arnobiovy biografie stalo konstatování (viz výše), podle něhož Arnobiovi jeho biskup nedůvěřoval, a proto byl rétor nucen sepsat svou apologii, díky níž si údajně důvěru získal. Mezi badateli dodnes není shoda ohledně výkladu Jeronýmovy zprávy týkající se motivu sepsání Arnobiovy apologie. Spor je veden především o roli biskupa v tomto jednání. Ze slov Jeronýmových není totiž jasné, zda byl Arnobius nucen svůj spis napsat jako podmínku přijetí do církve a důkaz pravdivosti své víry

---

Venuše, bylo jedním z významných kulturně-náboženských center v provincii Numidii a v oblasti severní Afriky vůbec.

<sup>8</sup> Celým jménem Caecilius Firmianus Lactantius (asi 250–320) – vychovatel Crispa, syna císaře Konstantina. Patří k latinským apologetům konce třetího a počátku čtvrtého století, k jeho nejvýznamnějším dílům patří spis *Divinae institutiones*, jedno z prvních děl latinské patristiky.

<sup>9</sup> „*Firmianus, qui et Lactantius, Arnobii discipulus...*“ De vir. ill. cap. LXXX, in: Patrologia Latina Database, Disk 1, Vol. 23. [CD-ROM]

<sup>10</sup> Je třeba poznamenat, že africký původ není mezi křesťanskými apologety ničím neobvyklým. Vždyť z Afriky pocházeli i takoví velikáni jako Tertullián, Cyprián, Augustin či jejich předchůdce, jeden z prvních latinsky píšících křesťanských apologetů, Minucius Felix.

<sup>11</sup> HIERONYMUS, *Chronicum* [326/7 A. D.], in: Patrologia Latina Database [CD-ROM], Disk 1, Vol. 27. Windows 95 Release 4, Chadwyck – Healey, 1996.

<sup>12</sup> Takové obrácení na základě snové vize nebylo v době Arnobiovy konverze ničím neobvyklým. Řada křesťanských apologetů popisuje podobný motiv své konverze.

(k tomuto názoru se mezi jinými kloní i Jiráni<sup>13</sup> a Altaner<sup>14</sup>), nebo svou apologii sepsal zcela dobrovolně a v jednání s biskupem mu byla nikoli podmínkou, nýbrž bonusem (k této verzi se kloní jak Burger<sup>15</sup>, tak Swift<sup>16</sup>), neboť biskup mohl mít i přes pochyby, které Arnobiova předchozí kariéra odpůrce křesťanů vzbuzovala, prospěch z jeho rozsáhlé znalosti pohanského prostředí, argumentačních metod a uvažování. Další silnou zbraní, již křesťané té doby v rozhodující míře neměli, mohlo být i jeho vzdělání v rétorice. Je velkým Arnobiovým problémem, že v době sepsání *Adversus nationes* nedisponoval, jak bude ukázáno později v části věnované teologické problematice spisu, hlubšími znalostmi křesťanství,<sup>17</sup> neboť církev by tak jistě, vzhledem k jeho vzdělání, získala významnou posilu v boji proti pohanským oponentům.<sup>18</sup>

Dotkli jsme se nyní krátce Arnobiova díla, než se však tomuto tématu budeme věnovat podrobněji, pojednáme o jeho historii a edicích.

## *Adversus nationes* – zapadlý rukopis

Nejstarším dochovaným exemplářem Arnobiova spisu je minuskulní rukopis neznámého autora nalezený v Paříži a pocházející z devátého století. Tento rukopis, vydaný poprvé tiskem roku 1543 prostřednictvím Fausta Sabaea, obsahuje vedle sedmi knih Arnobiova spisu ještě knihu osmou,

<sup>13</sup> JIRÁNI, „Mytologické prvky Arnobiova spisu *Adversus nationes*“, s. 2.

<sup>14</sup> BERTHOLD ALTANER, *Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, 3. vyd., Freiburg: Herder, 1951, s. 152.

<sup>15</sup> BURGER, *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 6.

<sup>16</sup> LOUIS J. SWIFT, „Arnobius and Lactantius: Two Views of the Pagan Poets“, in: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1965, roč. 96, s. 440.

<sup>17</sup> Tato neznalost křesťanské problematiky ovlivnila spis nejen po stránce obsahové, ale měla vliv i na Arnobiovu metodu argumentační, což vedlo k poklesu celkové kvality díla.

<sup>18</sup> Je všeobecně známou skutečností, že se křesťanská církev v tomto období potýkala s – dalo by se říci – nedostatkem vzdělaných příslušníků většinou vyšších společenských tříd, kteří by byli schopni účinné argumentace proti vzdělaným pohanským oponentům. Nutno dodat, že církev si této své nesnadné situace byla velmi dobře vědoma, jak je patrné z vlastních děl křesťanských autorů. Jako ilustrace nám zde dobře poslouží známé Jeronýmovo vidění, v němž popisuje svůj problém s nízkým stylem biblického textu a uvědomuje si jeho negativní dopady spočívající především v pohrdavém postoji pohanských čtenářů ke křesťanství. Pro více informací k této problematice viz JIŘÍ ŠUBRT, *Římská literatura*, 1. vyd., Praha: Oikoymenh, 2005, s. 354.

zahrnující Minuciův<sup>19</sup> dialog *Octavius*.<sup>20</sup> Další vydání Arnobiova spisu (1583 v Římě) obstaral Fulvius Ursinus, který zároveň opravil některé významné nedostatky vydání Sabaeova. Další významnou edicí, jak píše Reifferscheid, byla edice Stewechiova<sup>21</sup> a uvést je třeba též vydání Klusmannovo, k jehož znění se na mnoha místech kloní jak Reifferscheid, tak Marchesi (viz níže).<sup>22</sup>

Z významných kritických vydání moderních je důležité zmínit především vydání Reifferscheidovo jako vůbec první kritické vydání Arnobiova spisu,<sup>23</sup> publikované jako čtvrtý svazek *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*. Dále pak vydání, které uspořádal a kritickým aparátem opatřil C. Marchesi<sup>24</sup> a které poprvé vyšlo roku 1934 jako 62. svazek ediční řady označované jako *Corpus scriptorum latinorum Paravianum*. Nejnovějším počinem je obsáhlé vydání pařížského nakladatelství Les Belles Lettres. Toto vydání, čítající celkem šest svazků, je označeno francouzským názvem *Arnope Contre les gentils* a jeho součástí je vedle kritického vydání latinského textu i rozsáhlý komentář ve francouzském jazyce.<sup>25</sup>

Závěrem stručného přehledu je třeba poznamenat, že Arnobiův spis se dočkal řady překladů do světových jazyků.

<sup>19</sup> Marcus Minucius Felix byl severoafrický rétor žijící na přelomu 2. a 3. století. V současné době je pokládán za prvního z latinsky píšících křesťanských apologetů. Pravděpodobně za vlády Marka Aurelia sepsal zmíněné apologetické dílo *Octavius*, jež je zároveň jediným jeho dochovaným spisem.

<sup>20</sup> Proč neznámý autor Arnobiova opisu zařadil Minuciovu apologii za sedm knih *Adversus nationes* jako osmý svazek, není přesně známo a vzhledem ke skutečnosti, že náš článek si neklade primárně za cíl objasnění vztahu Minucia k Arnobiovi, ponecháme tuto problematiku stranou našeho zájmu.

<sup>21</sup> AUGUST REIFFERSCHIED, *Arnobii Adversus gentes libri septem: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*, CSEL 4, Vindobonae: C. Geroldi, 1875, s. VIII.

<sup>22</sup> Pro více informací viz GEORGE E. MCCracken, „Critical Notes to Arnobius ‚Adversus Gentes‘“, *Vigilliae Christianae*, January 1949, roč. 3, čís. 1, s. 37–47.

<sup>23</sup> REIFFERSCHIED, *Arnobii Adversus gentes libri septem: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*. Nemajíce novějšího kritického vydání spisu, budeme citace z díla Arnobiova uvádět v rámci celého článku dle znění edice Reifferscheidovy, nebude-li v poznámce uvedeno jinak.

<sup>24</sup> CONCETTO MARCHESI, *Arnobii Adversus Nationes Libri VII*, (Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum 62), Torino 1934.

<sup>25</sup> Informace o zmíněném vydání jsou dostupné na World Wide Web: <<http://www.lesbelleslettres.com/livre>>.

## ***Adversus nationes* – charakteristika spisu**

Arnobiovo dílo dává tušit řečnické vzdělání svého pisatele. Spis je psán uměleckým řečnickým stylem, který však nelze hodnotit pouze pozitivně. Arnobius, neznalý hloubky křesťanské problematiky, se uchyluje často k rétorickým figurám a patetickým formulacím za účelem zakrýt neznalost či neinformovanost. Proto se v textu také často setkáváme s užitím rétorického prostředku zvaného retorsio. Jeho literární sloh je dále typický častým opakováním týchž důkazů či názorů, avšak bez jejich dalšího rozvinutí či prohloubení. Podle Jirániho<sup>26</sup> je Arnobiova mělká argumentace spolu s ostatními nedostatky způsobena skutečností, že dílo bylo psáno narychlo z podnětu siccenského biskupa.<sup>27</sup> Burger se naopak kloní k názoru, že Arnobius hlubokou znalost křesťanství vzhledem ke způsobu své práce nepotřeboval, a vystačil si proto s povrchními znalostmi.<sup>28</sup>

Dříve než se budeme věnovat teologicko-filosofické problematice Arnobiova díla, krátce pojednáme o jeho struktuře a členění a vzhledem ke skutečnosti, že nadále budeme hovořit primárně o otázkách teologických, dotkneme se pro úplnost stručně „neteologického“ obsahu jednotlivých knih.

Arnobiův spis je rozdělen celkem do sedmi knih, přičemž, jak bylo zmíněno výše, byl k nim připojen jako osmá kniha Minuciův *Octavius*.

Křesťanství jako takovému jsou v rámci *Adversus nationes* primárně věnovány první dvě knihy, v nichž autor shrnuje své poznatky o křesťanské teologii<sup>29</sup> a zároveň i výtky a námitky pohanů, v druhé knize se navíc k těmto poznatkům přidávají důrazy filosofické.<sup>30</sup> V následujících knihách je zásadním tématem problematika pohanského kultu. Ve třetí knize kritizuje Arnobius pohanský antropomorfismus, čtvrtá kniha je věnována problematice náboženské úcty projevované abstraktním pojmem.<sup>31</sup> V páté knize pojednává autor o problematice mysterijních kultů, podobně i v šesté knize, aby pak poslední oddíl věnoval kritice obětní praxe.

Zajímavý je také fakt týkající se Arnobiových informačních zdrojů. Autor nikde doslovně necituje žádnou ze svých předloh, většinu děl, jimiž se inspiroval, zamlčuje úplně, ať již se jedná o prameny týkající se pohan-

<sup>26</sup> JIRÁNI, „Mytologické prvky Arnobiova spisu *Adversus nationes*“, s. 3.

<sup>27</sup> O problematice role biskupa v otázce vzniku Arnobiova spisu bylo pojednáno výše.

<sup>28</sup> BURGER, *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 2.

<sup>29</sup> Právě v této knize lze jasně vypořádat, jak uvádí Jiráni, vlivy starší latinské apologie, z níž Arnobius čerpal. JIRÁNI, „Mytologické prvky Arnobiova spisu *Adversus nationes*“, s. 172.

<sup>30</sup> Arnobius vychází především z novoplatonismu, jak bude ukázáno dále.

<sup>31</sup> Jako například *Pietas, Concordia, Virtus, Honor, Victoria...* etc. Podrobnější výčet uvádí JIRÁNI, „Mytologické prvky Arnobiova spisu *Adversus nationes*“, s. 180.

ské mytologie a zvyklostí, nebo o prameny povahy křesťanské. Tato skutečnost, nikterak neobvyklá v dílech antických autorů, značně ztěžuje identifikaci Arnobiových pramenů. Arnobiovo dílo bylo v tomto ohledu podrobno mnohému zkoumání a s jistotou lze určit pouze několik málo spisů, z nichž rétor čerpal.

Badatelé jsou zajedno v tom, že jedním z křesťanských pramenů Arnobiových byl nepochybně *Protreptikos* Klémenta Alexandrijského. Lze tedy usuzovat, že Arnobius, ač to v jeho době nebylo mezi severoafrickými vzdělanci obvyklé, uměl řecky.<sup>32</sup> V souvislosti s Klémentovým *Protreptikem* je však zajímavou skutečností, že zatímco se náš autor nechává vydatně inspirovat v otázce pohanského kultu a přejímá z Klémenta četné informace, jeho znalost křesťanské teologie zůstává Klémentem prakticky nedotčena. Vedle prokazatelné znalosti spisu Klémentova se mezi badateli vyskytovala též snaha odvodit vybrané pasáže Arnobiova díla ze starších latinských apologií. Zatímco otázka inspirace staršími apologetickými díly, jíž se vzhledem k rozsahu článku nemůžeme věnovat podrobněji, zůstává nedořešena, panuje ohledně Arnobiovy znalosti Písma, přestože autor sám se o svém vztahu k němu nezmiňuje,<sup>33</sup> mezi novějšími badateli shoda. Arnobius Písmo nečetl, neměl ho při psaní svého díla k dispozici, a pokud některé biblické pasáže znal, pak zřejmě pouze prostřednictvím tradice<sup>34</sup> a často v neúplném znění či vytržené z kontextu. Lze dokonce usuzovat, že mohl Písmo znát pouze ze zpráv svých pohanských současníků, nemaje přinejmenším zpočátku užší kontakt s křesťanskou obcí. Proto také v jeho díle dochází často k nepochopení a dezinterpretaci původní biblické zvěsti a následně k pokřivení obrazu křesťanské teologie. Vedle hypotézy, že Arnobius nebyl obeznámen s biblickým textem, však existuje i poměrně často citovaný názor, že Arnobius necituje Písmo ve snaze přiblížit své dílo pohanskému čtenáři, jemuž byl křesťanský myšlenkový svět naprosto cizí a jenž byl navíc přesvědčen o literární bezcennosti biblického textu.

<sup>32</sup> Vedle pasáží inspirovaných Klémentovým spísem jsou pak v této souvislosti často uváděna četná přejatá slova a etymologie, jak uvádí Burger, jež Arnobius ve svém díle na mnoha místech používá. BURGER, *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 17.

<sup>33</sup> Na rozdíl od jiných svých současníků. Například Lactantius hovoří o svém vztahu k Písmu v *Div. inst.* V, 4,3–7, nepřímé narážky pak na několika místech svého spisu činí i Minucius Felix.

<sup>34</sup> Oproti tomu se někteří (Jülicher; von Soden) snažili dokázat, že Arnobiovy teologické znalosti vycházejí jak z ústní tradice, tak ze znalosti Písma, jejich argumenty se však ukázaly jako neprůkazné, jak uvádí BURGER, *ibid.*, s. 10.

## Teologicko-filosofické důrazy

Teologická problematika Arnobiova díla zůstávala po dlouhou dobu stranou vědeckého zájmu. Zmínky, které lze v *Adversus nationes* nalézt, byly totiž považovány za nedostatečné, nejasné a věroučně neprůkazné. Prakticky prvním teologem, který téma Arnobiovy teologie otevřel, byl již zmíněný prof. Christoph Burger, který tomuto tématu věnoval svou disertaci.<sup>35</sup>

Problematice křesťanské teologie se Arnobius věnuje především v prvních dvou knihách svého spisu, četné narážky a cenné informace, i když rozsahem skromnější, obsahují však i ostatní části díla. Arnobiovo pojetí věrouky lze v zásadě shrnout do tří bodů:

- Kristus je bohem druhého řádu, který byl seslán na zem, aby skrze zázraky, které konal, dovedl lidi k poznání nejvyššího Boha;
- jedině nejvyšší Bůh (*Deus summus*) může lidské duši darovat nesmrtelnost;
- lidská duše je ze své přirozenosti smrtelná a nesmrtelnosti může dosáhnout pouze poznáním nejvyššího Boha prostřednictvím Krista.

Jak je již z tohoto stručného přehledu patrné, vyžadovalo by objektivní posouzení Arnobiova pojetí křesťanské věrouky důkladný rozbor, a to jak po stránce teologické, tak filosofické a vzhledem k charakteru spisu i po stránce jazykové. S ohledem na omezené možnosti tohoto článku a vzhledem k jeho primárnímu zaměření, se zde omezíme pouze na přehled témat, jichž se autor dotýká.

V prvé řadě předkládá Arnobius zcela ojedinělý pohled na křesťanskou teologii. Jeho přístup je natolik neobvyklý, že pokusy o komparaci jeho názorů s jinými křesťanskými autory nutně nepovedou k pozitivnímu výsledku. Je totiž třeba mít zde na paměti, že Arnobius nevychází z pozice člena křesťanské obce. Zřejmě nikdy nebyl nikým věcí znalým do problematiky křesťanství uveden, neabsolvoval, přinejmenším ne v době sepsání své apologie, katechumenát, nebyl pokřtěn.<sup>36</sup> Svůj specifický koncept vybudoval s největší pravděpodobností na ústní tradici, která byla v tehdejší společnosti rozšířena.<sup>37</sup> S velmi povrchní znalostí křesťanství

<sup>35</sup> Jedná se o Burgerovu již několikrát zde citovanou práci s názvem *Die theologische Position des älteren Arnobius*.

<sup>36</sup> Jako důkaz Arnobiovy nespjatosti s církví může posloužit také skutečnost, že autor nikde ve svém díle nehovoří o svátostech.

<sup>37</sup> Samozřejmě nemůžeme popřít, jak zmiňujeme výše, Arnobiovu znalost Klémentovy apologie, k níž však zjevně nepřistupoval jako ke zdroji informací o křesťanské věrouce, ale jako k prameni, z něhož čerpal materiál pro polemiku s pohanskými kulty.



mísí se u Arnobia filosofické důrazy, vycházející především z představ vlastních novoplatonismu a pozdnímu stoicismu, které ve spojení s autorovými argumentačními specifiky vytváří ojedinělý celek. Znalosti věrouky, které mu nesporně chybí, nahrazuje Arnobius často řečnickými figurami. Zřejmě vlivem neznalosti, a jsa uvězněn ve vlastní argumentaci, dochází pak k ne zcela pravověrným formulacím, jež jsou však nevyhnutelné v rámci jeho konceptu Boha, který krystalizuje v polemice s pohanskými kulty. Pokusme se nyní nastínit Arnobiovo pojetí křesťanství.

Arnobiovo pojetí potvrzuje jeho neobeznámenost s učením většinové církve. Jak již bylo zmíněno, Arnobius nezná Bibli a nepracuje s jejím textem. Této skutečnosti odpovídá i jeho pojetí Boha. Nikde ve svém díle neuvažuje o Bohu a Kristu v kategoriích Otec – Syn, přičemž otázku Ducha svatého zcela ignoruje. Bůh je u Arnobia označován jako „nejvyšší Bůh“ (*Deus summus*), Kristus není jeho Synem, ale z nejvyššího Boha emanuje, přičemž otázka Kristovy role,<sup>38</sup> jeho vtělení a pozemského působení není u Arnobia jasně formulována, stejně tak jako jeho vztah k nejvyššímu Bohu (*Deus summus*).

Arnobioův Kristus je nejvyššímu Bohu zcela podřízen a v podstatě je degradován na zjevitele jeho vůle a moci mezi lidmi.<sup>39</sup> To Kristus činí tím, že na sebe bere lidské tělo<sup>40</sup> a koná mezi lidmi zázraky, jejichž cílem je zjevení dobroty nejvyššího Boha.<sup>41</sup> Nejvyšší Bůh je pro Arnobia bohem pros-

<sup>38</sup> Arnobius bývá díky svému pojetí Krista často považován za přívržence markionismu, s tím však polemizuje Burger, poukazuje na Markionův modalismus, který však u Arnobia nenalézáme. BURGER, *Die theologische Position des älteren Arnobius*, diplomová disertační práce, s. 32.

<sup>39</sup> „*Exutus at corpore, quod (sc. Christus) in exigua sui circumferebat parte, postquam videri se passus est, cuius esset aut magnitudinis sciri, novitate rerum exterrita universa mundi sunt elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refluxum est, aer globis involutus est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore deriguit.*“ Adv. nat. I, 53.

<sup>40</sup> Avšak pouze za tím účelem, aby mohl být lidmi poznán a působit mezi nimi. Adv. nat. I, 60.

<sup>41</sup> Pojetí zázraků vykazuje u Arnobia též jisté odchylky vzhledem k biblickému podání. Arnobius sice zná tradici o zázracích, nezmiňuje však ty, k jejichž realizaci je použita nějaká látka. Toto počínání souvisí s jeho přesvědčením o „druhém stvořiteli“, který tvoří člověka a hmotný svět. Arnobiovo pojetí dobrého Boha a jeho nepochopení Kristovy role vede k degradaci Krista na pouhého zjevitele Boží pravdy či, dalo by se říci, zjevitele cesty k nesmrtnosti. Skrze Kristem konané zázraky mají totiž duše dospět k poznání nejvyššího Boha a skrze to pak dojít v duchu našeho bodu č. 1 k nesmrtnosti. Tímto Arnobius de facto maže spásný význam Kristovy smrti na kříži. Degraduje jeho vítězství nad smrtí a z jeho úhlu pohledu nic nebrání tomu, aby Kristus jako Bůh svlékl (*exuere*) lidské tělo a zjevil se jako vyvýšený. Adv. nat. I, 65. Oprávněnost tohoto Arnobiova konceptu je pak nutno z hlediska logického uznat, uvážíme-li fakt, že Arnobius nikde ve svém díle nepojednává o otázce hříchu. Hamartologie je pro něj zcela nepodstatná, proto také nepřikládá spásný význam Kristově smrti a vzkříšení.

tým lidských afektů, a tedy i všech negativních vlastností, jeho základními charakteristikami jsou dobro a věčnost. K tomuto pojetí Arnobius dochází v rámci polemiky s pohanským euhémerismem, kdy kritizuje pohanské představy o antropomorfních bozích zmítaných lidskými vášněmi. Aby dokázal nadřazenost křesťanství nad těmito představami, musí křesťanský bůh nutně vykazovat zcela odlišné charakteristiky. V této souvislosti cituje Platóna a opírá se o jeho koncept z Tímáia, čímž dochází k přesvědčení o nutné existenci druhého boha.

Arnobiov dualismus však není srovnatelný s jinými dobovými dualistickými koncepty. Arnobius totiž sice uvažuje o druhém bohu, jehož nazývá *ille terrenorum animantium conditor*, případně *auctor rerum*, nepovažuje ho však za negativní protibožskou moc. Existenci démonů a jejich odboj proti dobrému nejvyššímu Bohu, který je vlastní jiným dualistickým systémům, Arnobius vůbec nebere v úvahu. Je tedy třeba se domnívat, že k přesvědčení o existenci druhého stvořitele nevedly Arnobia ani tak vlivy heretické, jako spíše argumenty logické. Vlivem nedostatečné znalosti a ústní tradice byl Arnobius doveden k přesvědčení o existenci dobrého věčného Boha, jehož základní atributy – věčnost a dobrota – by se nutně musely přenášet i na vše, co jím bylo stvořeno. Vzhledem k porušenosti stvoření však uvažuje Arnobius o nižším stvořiteli, jenž je nejvyššímu Bohu podřízen. Tomuto stvořiteli je pak přisouzeno i stvoření lidské duše, kterou Arnobius vnímá jako primárně smrtelnou.

Otázka po smrtelnosti, resp. nesmrtelnosti duše je v podání Arnobiově problémem velmi zajímavým. Jedná se ostatně, jak je všeobecně známo, o téma mezi pohanskými současníky Arnobiovými velmi živé a diskutované. Altaner dokonce vyslovuje domněnku, že touha po nesmrtelnosti duše byla hlavním motivem Arnobiový konverze.<sup>42</sup> Arnobius považuje duši, jak jsme se již okrajově zmínili, za smrtelné stvoření druhého nižšího boha.<sup>43</sup> Nesmrtelnosti může duše dosáhnout pouze z milosti nejvyššího Boha,<sup>44</sup> jehož poznává skrze Krista. Díky lidským charakteristikám, které duši ovládají a dokazují tak, že je stvořením druhého boha, není duše sama o sobě poznání Boha schopna.

Poznání pravého Boha skrze Krista zavazuje duši k mravnému životu a dává jí možnost očekávání nesmrtelnosti. Otázky křesťanské etiky se

<sup>42</sup> ALTANER, *Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, s. 152.

<sup>43</sup> Adv. nat. II, 36. Zde lze opět, dle Burgera, spatřovat vlivy Platónovy filosofie. Je však třeba podotknout, že v otázce nesmrtelnosti duše zastává Arnobius Platónovo učení pouze zčásti. Je totiž přesvědčen o materiálním a pomíjivém charakteru duše, což je myšlenka platonismu odporující a bližší spíše představám stoickým.

<sup>44</sup> Adv. nat. II, 31.

autor dotýká pouze okrajově a stěžejním textem v tomto ohledu je oddíl z Adv. nat. I,6, kde nacházíme Arnobiovu sumarizaci křesťanské etiky.<sup>45</sup>

## Závěr

Cílem článku bylo obeznámit čtenáře se základními informacemi o poměrně neznámém křesťanském konvertitovi. Arnobiův spis *Adversus nationes* je spisem svého druhu ojedinělým. Jedná se totiž o netypickou křesťanskou apologii, kde autor nevychází, jsa raným konvertitou, primárně z pozice křesťanské teologie, ale převažují u něj argumentační důrazy přetrvávající z období pohanského. Jeho dílo bývá oceňováno především kvůli cenným informacím o pohanském kultu a obětní praxi, které v zájmu své polemiky shromáždil. Domníváme se však, že křesťanská tematika jeho spisu je neprávem opomíjena, neboť vedle četných chyb, jichž se autor vlivem neznalosti věrouky dopouští, je nutno v díle ocenit jeho osobité zachycení zkušenosti a pohledu raného konvertity. Jeho spis by pak mohl být přínosný především z hlediska zkoumání fenoménu náboženské konverze. Arnobius je v tomto ohledu specifický především tím, že píše, či se snaží psát, již z pozice křesťanské, avšak lze očekávat, že v jeho díle bude možno vystopovat aspekty, jež u jiných křesťanských konvertitů byly zakryty teologickou formací církevní, ať již v podobě katechumenátu, či četby jiných křesťanských autorů.

### Literatura:

- ALTANER, BERTHOLD, *Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, 3. vyd., Freiburg: Herder, 1951, 492 s.
- BURGER, CHRISTOPH, *Die theologische Position des älteren Arnobius*, diplomová disertační práce, Heidelberg: Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Theologische Fakultät, 1970, 117 s.
- CONTE, GIAN BIAGIO, *Dějiny římské literatury*, 1. vyd., Praha: KLP, 2003, 792 s.
- DATTRINO, LORENZO, *Patrologie: Překlad a dodatky prof. Jaroslav V. Polc*, Praha: KTF UK, 1997, 282 s.

---

<sup>45</sup> „*Nam cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius; suum potius fundere, quam alieno polluere manus et conscientiam cruore: habet a Christo beneficium iam dudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies, atque hostiles manus cohibere a sanguine cognati animantis ocepit.*“

- DOSKOČIL, ONDŘEJ, *Křesťanství v tóze: Lactantius a počátky latinské teologie*, 1. vyd., České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2012, 117 s.
- DROBNER, HUBERTUS R., *Patrologie: Úvod do studia starokřesťanské literatury*, 1. vyd., Praha: Oikoymenh, 2011, 807 s.
- JIRÁNI, OTAKAR, „Mytologické prvky Arnobiova spisu *Adversus nationes*“, *Listy filologické*, 1908, roč. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423.
- MARCHESI, CONCETTO, *Arnobii Adversus Nationes Libri VII*, (Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum 62), Torino 1934.
- MATULÍKOVÁ, OLGA, *Arnobius jako pramen poznání své doby*, diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta, 1970, 95 s.
- MCCRACKEN, GEORGE E., „Critical Notes to Arnobius ‚Adversus Nationes‘“, *Vigilliae Christianae*, January 1949, roč. 3, čís. 1, s. 37–47.
- PAULY, AUGUST – WISSOWA, GEORG, *Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung*, 1. vyd., Stuttgart, 1894–1980.
- REIFFERSCHIED, AUGUST, *Arnobii Adversus gentes libri septem: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*, CSEL 4, Vindobonae: C. Geroldi, 1875, 352 s.
- ŠVOBODA, LUDVÍK et al., *Encyklopedie antiky*, 1. vyd., Praha: Academia, 1973, 744 s.
- SWIFT, LOUIS J., „Arnobius and Lactantius: Two Views of the Pagan Poets“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1965, roč. 96, s. 439–448.
- ŠUBRT, JIŘÍ, *Římská literatura*, 1. vyd., Praha: Oikoymenh, 2005, 502 s.
- Patrologia Latina Database [CD-ROM], Windows 95 Release 4, Chadwyck – Healey, 1996.